

ODOZVY MASARYKIZMU V HLASIZME A FILOZOFICKO-SOCIOLOGICKÝCH ZAČIATKOCH A. ŠTEFÁNK

RUŽENA LIPOVSKÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

LIPOVSKÁ, R.: Responses to Masarykism in the Periodical Hlas and in the Philosophic-Sociological Beginnings of A. Štefánek. Filozofia 41, 1986, No. 5, p. 551—564.

The author concentrated on the investigation of the influence of Masaryk's philosophy in Slovakia in the end of the 19th and at the beginning of the 20th century. Analysing philosophical activity of the one of the chief representatives of the Voice Movement who dealt largely with philosophic-sociologic questions, A. Štefánek, she discovered in the paper philosophically valuable initiatives in the Voice Movement and so she formed a springboard for a deeper and more global analysis of the response to and the ideologic influence of T. G. Masaryk and the Czech realists in Slovakia. From the view-point of the recent historical-philosophical research and the study of the sources the confrontation of the ideologic acceptance of the views of Tolstoy and Masaryk in the Voice Movement, respectively in the philosophic-sociological beginning of A. Štefánek is of great value.

The near 50th anniversary of the death of T. G. Masaryk was an important inspiration for the choice and working up of this theme from the history of philosophic thought in Slovakia.

Jedným z dôležitých predpokladov ďalšieho rozvoja filozofického poznania je kritické spracovanie filozofického dedičstva minulosti z marxisticko-leninských pozícií. Hoci filozofické myslenie na Slovensku nemá také veľké osobnosti ako napríklad Nemecko, Francúzsko, Anglicko... a je iba akousi „iskierkou“ v porovnaní s filozofiou tých krajín, kde vznikli veľké filozofické systémy, predsa existovali aj u nás zaujímavé filozofické iniciatívy, ktoré boli prevažne zviazané s bojom za sociálne a národné oslobodenie slovenského národa, za jeho kultúrne a mravné pozdvihnutie... Filozofické snaženia v našich podmienkach boli upriamené na spoločensko-praktické problémy a spojené so sociálnym, politickým, ideovým a kultúrnym zápasom nášho národa. Neboli zväčša vyjadrované v špecifických filozofických kategóriách, nemali podobu vyhranených filozofických koncepcií; v tejto súvislosti možno hovoriť o vyjadrení filozofického nefilozofickou formou, v dôsledku čoho neraz vznikajú mylné bagatelizovania našej filozofickej tradície.

Tieto myšlienky môžeme v plnej miere aplikovať aj na hlasistické hnutie na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. stor. Jeho iniciátori, predstavitelia väčšinou neboli profesionálni filozofi a v centre ich záujmu stáli predovšetkým sociálne, národné, politické a mravné otázky bezprostredne korešpondujúce s danou skutočnosťou, potrebami a záujmami spoločnosti i jednotlivca. V hlasistických intenciách je však

zahrnutých mnoho zaujímavých a podnetných myšlienok, ktoré treba začleniť do filozofických tradícií nášho národa v úsilí zachytiť kontinuitu vývinového procesu filozofických snažení u nás. Prostredníctvom rozboru filozofickej aktivity jedného z hlavných predstaviteľov hlasizmu, ktorý sa najviac venoval teoreticko-filozofickým otázkam — *Antona Štefánka*, sa pokúsime o priblíženie filozoficky cenných ideí v hlasistickom hnutí, čím si vytvoríme odrazový mostík k hlbšiemu a globálnejšiemu rozboru odozvy, ideového vplyvu T. G. Masaryka a českých realistov v slovenskom filozofickom myslení koncom 19. a začiatkom 20. stor.

*

Slovenské pomery v druhej polovici minulého storočia sa výrazne zostrovali. Slovensko ako súčasť Uhorska živorilo vo feudálnych a polokoloniálnych podmienkach, ktoré boli typické pre celkovú situáciu v Uhorsku, hoci sa tu začínal relatívne rýchlym tempom rozvíjať priemysel. Stupňoval sa maďarizačný vykorisťovateľský tlak, ktorý nebezpečne ohrozoval existenciu slovenského národa a taktiež protirečenia vo všetkých oblastiach hospodárskeho, sociálneho, politického a kultúrneho života nadobúdali nebyvalé rozmery. V súvislosti s týmito skutočnosťami koncom 19. stor. začínajú živšie politické a ideologické boje radikálne sa diferencujúce vo svojich programoch.

Popri konzervatívnej orientácii martinského vedenia slovenskej národnej strany na čele so Svetozárom Hurbanom Vajanským, klerikálno-ludáckej orientácii katolíckej skupiny vedenej Andrejom Hlinkom a rodiacej sa činnosti slovenských socialistov, do varu udalostí zasahuje a nadobúda značný ohlas mladá slovenská inteligencia — *hlasisti*, ktorí boli ideovo združení okolo časopisu *Hlas* s programom národného, politického, mravného a kultúrneho obrodenia. Hlasistický program tlmočil jeden z hlavných ideových vodcov hnutia — Vavro Šrobár v úvodnom článku *Hlasu* — mesačníka pre literatúru, politiku a otázku sociálnu pod názvom *Naše snahy*. V skratke možno predbežne vystihnúť hlasistický program v týchto postulátoch: 1. mravná obroda slovenského človeka; 2. prehĺbenie a rozšírenie osvetovej práce; 3. politická a hospodárska výchova slovenského ľudu; 4. československá vzájomnosť; 5. kultúrna a národnooslobodzovacia činnosť.

Hlasistické hnutie mladej národne uvedomelej slovenskej inteligencie sa formovalo v radoch slovenskej mládeže študujúcej mimo územia Slovenska, najmä v Prahe a vo Viedni. Bolo pod silným ideovým vplyvom českých realistov, predovšetkým T. G. Masaryka a čiastočne sa opieralo o odkaz našich národných buditeľov, osvietencov i myšlienkové smery šírené zo západoeurópskych krajín. Prvé číslo *Hlasu* vyšlo r. 1898 v Skalici. Jeho zakladateľmi boli Pavel Blaho a Vavro Šrobár, ktorí s Milanom Hodžom a Antonom Štefánkom patrili k hlavným predstavi-

teľom a iniciátorom hlasistického hnutia. *Hlas* — mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu vychádzal do r. 1904. V dobe vystúpenia hlasistov bol veľkou autoritou vo vede i verejnom živote T. G. Masaryk, ktorý podstatne a dominantne ovplyvnil ich činnosť. T. G. Masaryk v tomto období získaval popularitu aj v západnej Európe a v generačnom zápase na Slovensku sa stáva jeho meno symbolom boja hlasistov proti Martinu, konzervativizmu a prežitkom minulej epochy. Ladislav Novomeský v prenáške, ktorú usporiadala Slovenská akadémia vied a umení pri príležitosti stého výročia narodenia T. G. Masaryka, výstižne zdôraznil: „Nebolo osobnosti v novodobých českých dejinách, ktorá by hlbšie a znateľnejšie zasiahla do osudov a zmyšľania svojho národa a slovenskému dejstvomaniu jeho pôsobenie dalo tiež zreteľnú pečať... V zhode s reformujúcimi a moralizujúcimi úsiliami dotýka sa Masaryk prostredníctvom Hlasistov biedneho slovenského stavu. Masaryk bol morálnou oporou, jeho učenie ideovým prameňom a on sám bezprostredným inšpirátorom hlasistických úsilí o obrodu slovenského spoločenského života...” [1, s. 1 a 15]. Masarykove náhľady priamo rezonujú v programovom úvodníku 1. čísla *Hlasu* v podaní Vavra Šrobára. Vo vzniku, vývoji a poslaní ideológie Masaryka a ideológie hlasistov je mnoho styčných bodov. Hlasisti sa inšpirujú Masarykom, preberajú jeho zásady, ale vo výsledku medzi masarykizmus a hlasistickú ideológiu rovnítko totožnosti dať nemôžeme. Hlasizmus je vyjadrením masarykovských myšlienok v čiastočne modifikovanej podobe pod vplyvom špecifickosti slovenských pomerov. Masaryk však definitívne vytlačal vplyv tolstojovských ideí a filozofickým základom hlasistickej ideológie sa stáva koncepcia Tomáša G. Masaryka.

Táto problematika bola veľmi aktuálna aj v protiburžoáznej a protikapitalistickej publicistike davistov, hlavne Vladimíra Clementisa. Spomenieme aspoň niektoré jeho články: *Kapitoly o nás, Donkichotiáda (Poznámky k obnovenému „Hlasu“)*, *Duch českého malomeštiactva na Slovenska*, *Slovenská literatúra*, *Na cestu emigrácii slovenskej mládeže v Prahe*, *Jeho zásah do osudu Slovenska*, brožúrka *Slovenský ľud a odkaz T. G. Masaryka*... Vo svojich mladických publicistických začiatkoch v dvadsiatych rokoch V. Clementis ešte pozitívne hodnotil hlasistickú orientáciu na Masaryka, ich riešenie československej otázky. „Boli po štúrovcach jedinou skupinou na Slovensku snažiacou sa vniesť nový život do každej oblasti vtedajšieho nášho kultúrneho života. ... Vyrástli z ovzdušia Masarykovho realizmu. Jeho nedogmaticnosť dovoľovala im vytvoriť si sčasti svoje učenie, prispôbené našim pomerom (často až príliš), preto menej radikálne, a samozrejme, nie tak rozvetvené ako české. Niektoré náuky boli prosto bez kritiky recipované (vzťah k socializmu; teoreticky), iné zmiernené. Aj v otázke nacionálnej, kde vlastne spočíva ťažisko realizmu, u nás sa postupovalo menej radikálne než v Čechách. Hlavná ich zásluha spočíva v správnom riešení otázky československej. Musíme priznať, že to, čo pozitívne sa stalo na tomto

poli, hlavne teoreticky, vykonali oni a že stáli na stanovisku oveľa pokrokovejšom a správnejšom než starší pracovníci na tomto poli zo strany českej. (Porovnaj napríklad štúdie Štefánkové, iste najlepšie v tejto oblasti, s článkami K. Kálala, ktorý chápe čsl. otázku zo stanoviska českého nacionalizmu)" [2, s. 68].

V ďalších už prepracovanejších článkoch sa Clementis opäť vracia k týmto otázkam a koriguje svoje názory, hlavne v súvislosti s hlasistickým resp. prúdistickým riešením vzťahov českého a slovenského národa. Zastavme sa ešte pri Clementisovom chápaní a hodnotení hlasistického hnutia: „... Už jeho duchovný otec, český realizmus, vyznačoval sa dôsledným eklekticismom a na slovenskej pôde zmiernil sa jeho zdanlivý radikalizmus ešte viac. Spočiatku bol premiešaný značnou dávkou tolstojovstva, hoci tiež nie 100-percentného. Bol by omyl myslieť si, že hlasizmus bol niečím importovaným, niečím nekoreniacim v domácej pôde. Nie! Bol miestnym prejavom dobového hnutia, ľavých živlov maloburžoázných a intelektuálnych... Hlasizmus ako hnutie tzv. pokrokové, liberálne a maloburžoázne, mal veľký zmysel pre konkrétne hospodárske otázky a požiadavky denné, ponechávajúce životné koncepcie a otázky svetových názorov súkromnému svedomiu jednotlivca..." [3, s. 51].

Do akej miery sú hlasisti ovplyvnení T. G. Masarykom, resp. tolstojovskými myšlienkami? Čo akceptovali z Masarykovho učenia, hlavne filozofického, masarykovskej realistickej filozofie? Imponovala im jeho spoločenská kritika, prekonalí Masarykove idealistické názory, jeho odmietanie historického a dialektického materializmu alebo sú jeho prívržencami ako kritického odporcu marxizmu, reformátora buržoáznej spoločnosti? V ďalšej časti sa zamyslíme nad týmito otázkami, hlbšie rozoberieme Masarykovu filozofickú koncepciu a jej odozvu v hlasistickom hnutí prestredníctvom podrobnejšej analýzy významnej teoretickej činnosti Antona Štefánka v hlasistických intenciách.

*

A. Štefánek do vedeckého života vstúpil rozsiahlou filozoficko-sociologickou tvorbou popri dlhoročnej publicistickej, politickej, pedagogickej a kultúrno-vedeckej činnosti. Jeho názory sa začali kryštalizovať už v posledných rokoch 19. a začiatkom 20. stor., rozvíjali sa hlavne v medzivojnovom období a doznievali koncom päťdesiatych rokov. S menom Antona Štefánka sa spájajú začiatky rozvoja slovenskej sociológie, založil a viedol sociografickú školu na Slovensku a pedagogicko-vedeckým pôsobením na Univerzite Komenského v Bratislave prispel k odbornosociologickému a filozofickému vzdelaniu začínajúcej vedeckej generácie.

Základné filozoficko-sociologické stanovisko Štefánka je založené na pozitivistických a realistických princípoch, poznačené dôkladným štúdiom klasikov buržoáznej sociológie Comta a Spencera. Hoci sa

otvorene hlásil k západoeurópskemu pozitivistickému mysleniu, rozhodujúci vplyv z metodologického hľadiska na neho mal rumunský sociograf Demeter Gusti a hlavne filozoficko-sociologická koncepcia Tomáša G. Masaryka, ktorému venoval vo svojich dielach veľkú pozornosť, popularizoval a glorifikoval jeho názory. Dôležitým momentom Štefánkovej koncepcie je hlásenie sa k ideológii agrarizmu; ďalším charakteristickým rysom jeho ideológie je buržoázny demokratizmus a sociálny reformizmus, masarykovský realizmus a humanizmus. V masarykovských intenciách stojí na protiklerikálnom stanovisku, odsudzuje cirkevné zneužívanie náboženstva a žiada nezávislosť vedy od náboženstva aj metafyziky. Ako prívrženec čechoslovakistickej teórie presadzoval myšlienku jednotného československého národa. Štefánkove filozoficko-sociologické práce majú veľký faktografický význam, ale sú poznačené značným eklekticizmom, evolucionizmom a pre jeho teoretické stanovisko je charakteristický empiricizmus, objektivismus a psychologizmus, organistické chápanie spoločenských procesov a javov.

Anton Štefánek patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov hlasistického hnutia. Jeho prvé kontakty so zakladateľmi *Hlasu* sa objavujú počas štúdia na viedenskej univerzite. Mladý študent filozofie sa prostredníctvom Pavla Blahu zoznamuje s činnosťou slovenského akademického spolku Tatran vo Viedni a po jeho zániku sa plne aktivizuje v slovenskom literárnom spolku *Národ*. Činnosť týchto spolkov vo viedenskom prostredí, podobne ako pražského *Detvana* a budapeštianskeho *Slovenského spolku*, mala veľký význam pri budovaní národného povedomia slovenských študentov, v aktivizácii zápasu o kultúrne povzdvižnutie, národnú slobodu a sociálny pokrok.

Štefánek sa podrobne zoznamuje s hlasistickým programom a púšťa sa do významnej publicistickej činnosti v jeho intenciách.¹ Zo začiatku to boli drobné správy o činnosti slovenských študentov vo Viedni, informatívne články s literárnou tematikou o Puškinovi, jubilejný článok o Macharovi, nedokončená úvaha *L. N. Tolstoj a Maxim Gorkij*, sociologizujúci cyklus o Tolstého románe *Vzkriesenie*. Mnoho štatisticky cenného materiálu o situácii na Slovensku na prelome storočí a informácie o vystahovalectve nielen Slovákov a Čechov, ale aj Poliakov, Rusov, Maďarov... podáva v článku *Vystahovalectvo do Ameriky*. Prispel tiež prekladom *Theorie moderného drama* Max Burghard, historicko-štúdiu *Bábel a Bibl*, *Príspevkami k dejinám španielskeho protestantizmu a inkvizície* a k hlbšiemu dokresleniu príslušnosti A. Štefánka k hlasistickej orientácii nám adekvátne poslúži na pokračovanie uverej-

¹ Články A. Štefánka publikované v *Hlase*: Niečo o modernom vzdelávaní ľudu a knižniciach ľudových; Viedenská Slováci a účinkovanie mládeže vo Viedni; A. S. Puškin; Tolstoj a jeho román „Vzkriesenie“; Theorie moderného drama Max Burghard; L. N. Tolstoj a Maxim Gorkij; Babel und Bibel; Novoveká filozofia a Slováci; Príspevok k dejinám španielskeho protestantizmu a inkvizície v 16. storočí (recenzia) J. S. Machar; Vystahovalectvo do Ameriky.

ňovaný článok v V. ročníku *Hlasu* pod názvom *Novoveká filozofia a Slováci*, ktorý je ostrou polemikou s bývalým spolupracovníkom hlasistov Marginom (vlastným menom Jehličkom).

A. Štefánek je v tých prácach priamo poplatný T. G. Masarykovi, predsa v počiatočnom štádiu svojej činnosti čiastočne akceptuje filozofické myšlienky L. N. Tolstého, čitateľom *Hlasu* približuje jeho umelecké a filozofické diela. Postupne však v Štefánkových článkoch nachádzame radikálny odklon od Tolstého koncepcie k Masarykovi a českým realistom.

V čom bola podobnosť a v čom odlišnosť Tolstého a Štefánka, resp. hlasistov v začiatočnom štádiu ich činnosti? Možno tu hovoriť o istej príbuznosti pri riešení etických otázok. Nielen Štefánek, ale aj ďalší hlasisti prijímajú Tolstého etiku o prestavbe spoločnosti zmenou seba samých a až potom túto potrebu možno žiadať od iných — potom možno pristupovať k prestavbe spoločnosti vôbec. Tu je spoločný motív Tolstého zásady „neprotivenia sa zlu násilím“ a hlasistickej snahy o mravnú obrodu človeka, ktorá je zahrnutá ako prvá téza hlasistického programu. Presadzujú reformu spoločnosti, zlepšenie spoločenských podmienok cez mravnú obrodu človeka. Predsa Tolstého direktíva „neprotivenia sa zlu násilím“ dovedená do širších súvislostí sa vymyká z rámca hlasistickej koncepcie, nakoľko brzdila ich zápas o pokrok, hľadanie a úsilie o národné obrodzenie cestou mravnej, hospodárskej i politickej obrody slovenského života. Štefánek v literárno-filozofickej štúdii *Tolstoj a jeho román Vzkriesenie* rozoberá nevhodnosť absolutizovania spomínanej Tolstého tézy. Nesúhlasí tiež s Tolstého odmietaním vedy, kultúry a so snahou vrátiť sa k čistej prírode negáciou kultúry (nazýva ju pseudo-kultúrou) v minulosti. Štefánek polemizuje s Tolstým ako aj s marxizmom, že neuznáva žiadny domov, vlasť, význam histórie, patriotizmus... Správnosť — nesprávnosť tejto výčitky na adresu marxizmu je zrejme až bez ďalšieho dokazovania.

V tejto súvislosti treba ešte poukázať na Štefánkovu charakteristiku svetového názoru Tolstého, čo sa mu darí iba čiastočne, keď vyhlasuje Tolstého za subjektivistu bez hlbšieho ozrejmeneia a vecného podloženia svojich názorov. Podobne postupuje aj v prípade výčítiek adresovaných do radov stúpencom Marxovho učenia. Štefánkovské úvahy o Tolstom majú charakter „vplyvológie“ a sú silne eklektické. Výklady o vplyve Rousseaua, pedagogiky Diesterwega alebo analógia Tolstoj — Saint-Simon — Marx je značne v rozpore s vedeckou analýzou. Ich význam však spočíva v nastolovaní otázok, ktoré boli v tomto období značne aktuálne a významné.

Štefánkove, resp. hlasistické názory na náboženské otázky sú v súlade s Tolstého myšlienkovou koncepciou. Tolstoj náboženstvo ako „nástroj“ cirkvi striktne odmieta. Odvoláva sa len na pravú kresťanskú lásku, ktorá vychádza z Kristovho učenia. Ostatné je iba výmyslom diavla, treba to zavrhnúť a vrátiť sa k pravej kresťanskej zbožnosti. Súlad

medzi nimi je potiaľ, pokiaľ si všimame názory Štefánka (hlasistov) a Tolstého na náboženstvo, kritiku cirkevného náboženstva a klerikalizmu. Rozpor medzi nimi je však v názoroch na vedu, ktorú Tolstoj v určitom zmysle odmietal. Naopak hlasisti, Štefánek presadzujú vedecké objavy, informujú a propagujú rozvoj vedeckého poznania. Tolstého antivedecký anarchizmus hlasistom nevyhovoval. Odvolávali sa na neho pokým išlo o reformné zmeny spoločnosti, popieranie revolučnej prestavby spoločnosti a s tým aj marxistické učenie, ktoré začínalo čoraz viac prenikať do radov slovenskej inteligencie, robotníctva... Z tolstojovstva ešte hlasistov upútala „príchylnosť“ k prostým roľníkom, pretože pod pojmom „ľudové masy“, v záujme ktorých hlasisti vystupovali a zápasili so zvyškami feudalizmu u nás i so silnými maďarizačnými tendenciami, mysleli a apelovali predovšetkým na roľníctvo, ku ktorému sa chceli dostať prostredníctvom osvetovej, drobnej práce inteligencie.

Z vyššie načrtnutých myšlienok vyplýva, že aj napriek značnému vplyvu L. N. Tolstého úplnú a dôslednú analógiu medzi Tolstým a hlasistami by nebolo správne robiť. Ide tu iba o kritické preberanie jednotlivých prvkov v orientácii na myšlienky koncipované českými realistami, T. G. Masarykom. Pod silným vplyvom Masaryka a špecifickosti podmienok utvárania hlasistickej ideológie, hlasisti z Tolstého učenia akceptujú len niektoré prvky, Tolstoj svojimi teoreticko-filozofickými úvahami dal silné podnety, ktoré sa ujali v slovenskom prostredí na prelome storočí v modifikovanej podobe pod vplyvom T. G. Masaryka.

Jednou z hlavných príčin rozchodu hlasistov vrátane Štefánka bola Tolstého negácia národnosti. Nemal pochopenie pre národnostné hnutie národnostných menšín alebo celých utláčaných národov. Tejto problematike hlasisti venovali veľkú pozornosť. Štefánek na viacerých miestach vo svojich článkoch uverejnených v *Hlase* kritizuje nehistorické zmýšľanie, nehistorický zmysel Tolstého a rozširuje to aj na marxistické učenie. Vykresľuje z toho vyplývajúce dôsledky v našich pomeroch — odnárodňovanie a dehistorizácia našej kultúrnej minulosti. Štefánek vyzdvihuje našu históriu, historický zmysel Slovákov, t. j. cit k minulosti, lásku k našim predkom, našej domovine, lásku k bájkam, povestiam, legendám nášho národa atď. — čo je nasilnejšou osnovou patriotizmu, za ktorý tento hlasista v mnohých prácach bojuje.

Do akej miery je Štefánek ovplyvnený T. G. Masarykom, nakoľko akceptoval masarykovskú realistickú filozofiu — jej podstatné zložky: konkretizmus, aktivizmus a koncepciu tzv. drobnej práce?

Pri rozbere filozofických základov hlasistickej ideológie sa v *Prehľade dejín slovenskej filozofie* uvádza: „Konkretizmus obsahuje hlavné zásady Masarykovej filozofie: pluralizmus, objektivizmus, individualizmus. Podľa Masaryka ku skúmaniu skutočností treba pristupovať na základe konkrétnych faktov, ktoré získavame v individuálnej skúsenosti a nie na základe všeobecných ideí, ktoré dedukujeme z apriórnych alebo postulovaných princípov, teda princípov mimoempirického pôvo-

du...“ (4, s. 307). Štefánek je v plnej miere poplatný tejto hlavnej Masarykovej zásade. Jeho teoretickým úvahám, či už filozofickým alebo sociologickým, predchádzalo množstvo výskumných, zhromažďovacích a dokazujúcich, argumentujúcich prác, ktoré neraz stierali podstatu hlavnej orientácie Štefánka pri vyslovovaní jeho vlastných pozícií, názorov, čím sa neraz dostáva na eklektické stanovisko. Presadzuje prísny pozitivistický prístup a dôslednosť. Rešpektuje Masarykovo učenie, že každá konkrétna vec má vo svojom jadre niečo jedinečné, individuálne a prenáša to i na ľudskú spoločnosť pri zdôrazňovaní zásady tolerance a humanizmu, keď rešpektuje individuálne osobitosti jednotlivých členov spoločnosti i individuálne zvláštnosti národov, čo bolo na prelome storočí v našich podmienkach dôležité v národnooslobodzovacích zápasoch. Názorovým uznávaním rozmanitosti sa postupne dostáva k evolucionistickým myšlienkam. Popiera revolučné zmeny v skutočnosti, potláča ich a zdôrazňuje postupnú prestavbu spoločnosti cestou Masarykovej drobnej práce, osvetovou činnosťou, ľudovýchovou. V tomto duchu sa nesie Štefánkov článok *Niečo o modernom vzdelávaní ľudu a knižniciach ľudových*, ktorý je zaujímavý predovšetkým z historicko-pedagogického hľadiska, ale i z pozícií nami sledovanými, pretože obsahuje popri množstve štatistického materiálu dokreslenie týchto masarykovských tendencií, ako sme ich vyššie naznačili. Štefánkova línia riešenia gnozeologických otázok (hlavne však až v medzivojnovom období) má základ v pozitivistických a empiristických smeroch, ktoré sa k nám dostávali z vyspelejších západoeurópskych krajín. Filozoficky sa hlásil k tzv. českej, resp. československej modifikácii pozitivizmu. Značne ho ovplyvnil Masaryk svojou noetikou a metódou, ktorých charakter možno zhrnúť pod pojem kritického realizmu.

V protiklade k pasívnej vyčkávacej Vajanského koncepcii v zmysle Masarykovej ideológie Štefánek (ako aj ďalší hlasisti) zdôrazňuje aktivizáciu čo najširších vrstiev slovenského národa. Tu vidí účinný prostriedok boja proti maďarizačnému násiliu a odstraňovania zaostalosti na Slovensku v hospodárskej, sociálnej a kultúrnej oblasti. Inteligencii prisudzuje veľkú úlohu pri pôsobení v širších vrstvách slovenského pomerne zaostaleho národa a ukazuje cestu obrady; mravného, kultúrneho, politického i sociálneho „prebudenia“... Tiež vyzdvihuje aktuálnosť a dôležitosť drobnej práce v masarykovskom podaní ako neodmysliteľného prostriedku obrodzovacích snáh. V tejto súvislosti uvedieme dlhší citát z Masarykovej práce *Otázka sociální*, ktorú Štefánek dôkladne študoval a odvolával sa na ňu v kritike marxizmu: „Doposiaľ sa ľudia práce štili a štilia sa tej práce drobnej, neúhladnej, neokázalej, nerozčulnej. Doposiaľ ľudia žili viacej športom ako prácou — teraz nastáva čas práce drobnej. Doterajší romantizmus práce musí ustúpiť realizmu. Prácou nie sú len tzv. veľké činy, prácou je tiež práca mozoľná; prácu nevykonávajú iba heroi, ale tiež ľudia malí a ponížení, o ktorých história rozpráva ešte nevie; prácou nie je len obetovať život v hrmotnom hluku vojnovom, na

ktorý upierajú zraky nielen vrstovníci, ale aj potomkovia, prácou je hlavne obetovať blížnemu svoje sily a obetovať mu ich hlavne prácou vytrvalou. Proti starému režimu aristokratického športu vo filozofii, umení, etike, politike i náboženstve, nastáva nová doba demokratickej práce, práce drobnej“ [5, s. 407].

Anton Štefánek sa dôsledne pridržiaval aj Masarykovej koncepcie mravného obrodzenia ako i riešenia náboženských otázok, vzťahu vedy a náboženstva. Až cez mravnú obrodu človeka, cez dôraz na osvetu, vzdelanie sa dostáva podobne ako i ostatní hlasisti k riešeniu hospodárskych a politických otázok, ktoré však by mali byť práve v popredí.

Hlasisti popularizovali a propagovali vedecké poznatky. Nie je tomu inak ani v prípade A. Štefánka. V podstate nevybočujú z rámca idealistického svetonázoru, miestami sa však intuitívne približujú k materializmu. Popularizácia vedeckých poznatkov v hlasistickom časopise tvorí ďalšie heslo v celkovom slede: mravné obrodzenie — osveta (veda) — drobná práca. Vlastná propagácia vedeckých poznatkov, i keď len formou všeobecných výpovedí, je obsiahnutá hlavne v protináboženských polemikách, ktoré sa neraz prikláňajú k materializmu. V týchto konzekvenciách sa vynára otázka vzťahu vedy a náboženstva.

Štefánek v historickej štúdii *Bábel und Bibel* zdôrazňuje potrebu vedeckej kritiky biblie. Ostrie popularizácie prírodných vied namieril proti krajnostiam a extrémom náboženstva, proti klerikalizmu. V tomto smere sú písané aj Štefánkove výklady náboženstva, dejín náboženstva napr. v štúdii *Novoveká filozofia a Slováci, Príspevok k dejinám španielskeho protestantizmu a inkvizície* ... Na adresu pápeža a cirkvi píše: „Snemy cirkevné a pápeži nám najlepšie dokazujú, že cirkev sa vyvinula celkom historicky, svetsky bez najmenej pomoci sv. Ducha“ [6, s. 206]. Obširnejšie rozpisuje dejiny pápežstva a ukazuje tu popri negácii cirkvi i na bezobsažnosť a klam pápežskej politiky. Všetky výklady v tejto súvislosti upozorňujú na to, že ani v teológii nemožno vystačiť so starými a stále sa opakujúcimi axiomami. „Antropomorfizmus v teológii tak málo impo- nuje terajšiemu svetu ako v astronómii a fyzike“ [6, s. 211]. Pri odmietaní cirkevného náboženstva hlasisti neprehádzajú k odmietaniu náboženstva vôbec. Nie sú to ateisticky orientovaní myslitelia. V súlade s Masarykom a Tolstým prijímajú Kristovo učenie v snahe, aby sa takéto náboženstvo premenilo na najvyššiu autoritu v otázkach morálky. Hlasisti svojou kritikou klerikalizmu a náboženstva sa dostali do rozporu: správne postrehli, že medzi vedou a náboženstvom je priepasť, ale aj keď dávajú prednosť vede, chcú náboženstvo udržať a obhájiť, čo je determinované triednymi pozíciami hlasistov. Hlavne bojujú proti služobnosti náboženstva starým spoločenským vzťahom a proti výstrednostiam náboženskej propagandy a novoscholastiky. Pre nich je rozpor medzi vedou a náboženstvom len relatívny. Nevidia resp. nechcú vidieť, že medzi vedou a náboženstvom sú ostré hranice, že veda a náboženstvo, materializmus a idealizmus sa vzájomne vylučujú. Otázku vzťahu vedy a náboženstva

nevyriešili do všetkých dôsledkov, v tomto smere je ich filozofia poznačená značným idealizmom, nakoľko sa nechceli zrieknuť náboženstva, ktoré im je základom a kritériom pravdivosti filozofie. Odmietnutie materializmu má charakter apriórnosti. K základnej filozofickej otázke sa priamo nevyjadrovali. Z racionalizmu, ktorým Štefánek bojoval proti klerikalizmu, prechádzal do sféry nepoznatelného, „absolútneho“. Človek môže veriť len v „duchovnú podstatu“, v absolútny život a lásku, lebo zmysly už pri poznávaní nestačia a rozum tiež nevystačí pri „spracovávaní“ zmyslami získaného „materiálu“. Hlasisti v dôsledku krízy náboženského svetonázoru, ktorá bola vyvolaná rozvojom vedy, sa v značnej miere venovali náboženským otázkam a spájali ich so svojou koncepciou mravného obrodenia. Štefánek nadväzoval na Masaryka a tiež rozlišoval náboženstvo osobné ako určitý pomer človeka k bohu, svetu, ľuďom na základe „skutočnej lásky, bázne a humanity“ a náboženstvo modifikované cirkvou, ktoré odmietal. Hlasisti horlili za osobné náboženstvo v živote každého človeka, keďže malo dávať vnútornú náplň a zmysel mravného konania ľudí, vraj vyplývalo z ľudskej podstaty, bolo od večnosti, bude stále a nemožno ho ničím nahradiť. Štefánek zdôrazňuje, že „bez skutočného kresťanstva pravej civilizácie niet“ [6, s. 275]. Idey „kresťanskej zásady ľudskosti“, „sociálnej lásky“, „kresťanskej pravdy, dobra a krásy“ patria medzi zásady hlasistickej koncepcie mravného obrodenia v súlade s Masarykovými ideálmi. Tieto zásady sa pokúšajú stotožniť so zásadami kresťanskej etiky. „Náboženstvo, ako ho chápe napr. V. Šrobár alebo A. Štefánek i viacerí hlasisti, nie je už systémom poznatkov, poučiek o prírode, živote, spoločnosti, poznaní, nie je už svetonáhľad, ale iba systémom mravných noriem, učením o základoch mravnosti, je už len súčasťou svetonáhľadu, ktorý sa podľa nich má opierať o vedecké poznatky, filozofiu. Je to už náboženstvo, ktoré nemá protirečiť vede, náboženstvo zbavené neba, pekla, starosti o nesmrteľnosť, večnú spásu“ [4, s. 327].

Štefánek spolu s ďalšími hlasistickými ideológmi popularizoval prírodné vedy a pri pokusoch vyvodiť z nich filozofické závery sa inštinktívne, živelne prikláňal k filozofickému materializmu. Je to však tendencia živelná a preto obmedzená a nedôsledná. Pristupuje k tomu spoločensko-triedna determinovanosť a logické závery ich filozofických náhľadov v konečnom dôsledku kulminujú k idealistickým pozíciám. Napriek množstvu cenných, pokrokových myšlienok v hlasistickom hnutí, ich ideológia predstavovala na prelome storočí a čiastočne aj v neskoršom období, keď sa niektorí bývali hlasisti dostali na vedúce politické miesta na Slovensku, v značnej miere brzdu šírenia socialistických ideí. Vplyvom Masaryka vzrastal tiež záujem o marxizmus, ktorý však v masarykovských interpretáciách bol vehementne odmietaný. V roku vyjdenia prvého čísla *Hlasu* Masaryk vystupuje s rozsiahlou kritikou učenia Marxa a Engelsa v diele *Otázka sociálna*, s podtitulom *Základy marxizmu filozofické a sociologické*. Aj A. Štefánek

vo svojich spomienkach na Masaryka s ohromnou dávkou glorifikácie a nadsadzovanie píše: „Masarykove diela študovali sme pilne. Bezděk mal dokonca predplatený *Čas* a mňa najviac zaujímala *Sociálna otázka*, z ktorej som pozdejšie v polemike proti Marginovi (Frant. Jehličkovi) čerpal“ [7, s. 10].

Masaryk bol považovaný za erudovaného znalca marxizmu. Marxistickú teóriu však neakceptoval, ale proti nej kriticky vystupoval z pozitivistických pozícií, zo stanoviska predstaviteľa buržoáznej vedy. Tento energický boj sa však v skutočnosti nevzťahoval na marxizmus, ale bol adresovaný masarykovským mylným predstavám o marxizme, ktoré neboli adekvátne skutočnej marxistickej teórii osnovanej na prísne vedeckých princípoch. Masaryk hlavne nepochopil marxistickú politickú ekonómiu, čo sa zreteľne prejavuje už na prvých stránkach jeho *Otázky sociálne*.

*

V centre záujmu hlasistických iniciatív je aj národnostná otázka, na ktorú už v 1. čísle *Hlasu* sústredil pozornosť v zmysle obrody slovenského človeka a národnooslobodzovacích snáh záchrany slovenského národa pred silnými maďarizačnými útokmi. Národnooslobodzovaciu činnosť si predstavovali predovšetkým prostredníctvom osvety, drobnej práce, prednáškami, článkami v časopisoch a ich šírením medzi pospolitým ľudom na dedine, meste atď. Odvolávali sa na významné národnoobrodenecké tradície v našej histórii a vystupovali proti nacionálnemu šovinizmu. Hlasistické riešenie národnostnej otázky má zdanlivý ráz „nadtriednosti“ a „ideológie“ celého slovenského národa, lebo silným národnostným útlakom na Slovensku ako súčasť Uhorska trpela celá slovenská spoločnosť. Pod maďarizačným tlakom nadobúda u nás výrazný vplyv český vzor. Masaryk bol „otcom“ idey československej národnej jednoty a myšlienku slovenskej národnej samobytnosti považoval za etnickú fikciu. Osobitosť slovenského národa vyhlasoval za zbytočnú, neopodstatnenú. A tak i v hlasistickom riešení národnostnej otázky sa na prvé miesto dostáva československá vzájomnosť a uplatňuje sa teória „jednotného československého národa“, ktorá u niektorých hlasistov ústila až k vyhranenému čechoslovakizmu. Štefánek tiež svojimi názormi patril k masarykovsky orientovanému čechoslovakizmu.

Podstatnou zložkou hlasistického programu je aj demokratizmus, ktorý treba chápať a vysvetľovať z triednych pozícií jeho šíriteľov.

U Masaryka a jeho stúpencov sa nestretneme s triednym chápaním spoločnosti a historického vývoja, nedoceňuje sa význam revolúcií, revolučných zmien ako prostriedku k prechodu z jedného štádia spoločenského vývoja do druhého, vyššieho. Revolúcie v ich poňatí boli nutným, nevyhnutným zlom a v *Naši nynější krizi* Masaryk zdôrazňoval: „Velké převraty sú iba sumou a výsledkom stálych vplyvov a prí-

čin malých a vonkoncom nie sú potrebné, keď spoločnosť prekoná, odstráni tieto malé príčiny veľkých prevratov“ [8, s. 273]. Masarykovo chápanie spoločnosti je statické a Novomeský v jednej zo svojich štúdií zdôrazňoval: „Čo chorôb vedel pozisťovať na ľuďoch i na európskej spoločnosti 19. storočia, s akou energiou sa podoberal na ich odstránenie, avšak ľudia a celé zväzky ľudí sa mu zdali byť takmer nemennými, v zmeniteľnosti presne ohraničenými komponentami, bez ohľadu na prostredie, v ktorom im prichodí žiť. Botu, ktorá tlačila nohu spoločnosti, znova a znova rašpľoval, reformoval, než by sa odhodlal povedať, že je potrebná bota nová, v ktorej by noha mohla pohodlne stáť s potrebným ohľadom na jej zdravie“ [1, s. 9].

*

Po zániku časopisu *Hlas*, okolo ktorého sa združovala slovenská inteligencia — neskorší predstavitelia slovenskej buržoázie, našlo toto hnutie priamych pokračovateľov v skupine mladých liberálov od roku 1909 združených okolo časopisu *Prúdy*. Spojovacím článkom hlasistických a prúdistických snažení bola pešťianska revue — *Slovenský obzor*, ktorú založil a viedol A. Štefánek za spolupráce Bohdana Pavlů a Jana Rumana. Činnosť okolo *Slovenského obzoru* sa rozvíjala od r. 1907 iba jeden a pol roka, ale jeho idey mali odozvu v predvojnových i povojnových číslach *Prúdov*. Hlasistická koncepcia zároveň nachádzala šíriteľov v kruhu predstaviteľov a stúpcov *Slovenského týždenníka* (založený bol v Budapešti r. 1903) a v *Slovenskom denníku* od r. 1910, v ktorom bol Štefánek redaktorom.

Hlasistické myšlienky tak zánikom „centralizujúceho orgánu“ neupadajú do zabudnutia, ale našli svojich stúpcov nielen v predvojnovom období, ale aj v medzivojnovom dvadsaťročí. Keďže T. G. Masaryk sa v I. ČSR stal prezidentom, jeho názory sa v podstate stali oficiálnym učením, ktoré sa programovo rozvíjalo aj na vysokých školách a štátom podporovaných inštitúciách. Súčasne v medzivojnovom období Masarykov filozoficko-sociologický vplyv na rozvoj tejto vednej disciplíny v tvorivom zmysle slabol, nakoľko Masaryk-vedec bol viac zaneprázdňovaný politickými úlohami.

Záverom ešte treba spomenúť, že v medzivojnovom období v snahe oživiť a aktualizovať idey hlasizmu za redakcie Ivana Dérera, Vavra Šrobára, Igora Hrušovského, Stanislava Klegu, Jeronyma Jareša a Bohumíla Müllera r. 1928 a 1929 vyšiel VII. a VIII. ročník *Hlasu* ako dvojtyždenník. Chceli nadviazať na 6. ročníkov predvojnového *Hlasu*, ale s novým redaktorským vedením ako aj zmenou podmienok, v ktorých tieto dva ročníky vyšli, vidieť značnú modifikáciu názorov a podstatný odklon od bývalých hlasistov. Upozorňujeme na ne aspoň v stručnej záverečnej poznámke, lebo často v súvislosti v hodnotení hlasistického hnutia zostávajú bez povšimnutia. Nakoľko Anton Štefánek a ďalší

poprední hlasistickí predstavitelia sa viac aktivizovali okolo revue *Průdy*, nebudeme tu hlbšie rozoberať tieto dva ročníky *Hlasu*. Sú tu však zaujímavé články z pera V. Šrobára, I. Dérera, hlavne I. Hrušovského a M. Topoľského.

Krátkodobosť existencie obnovujúcich iniciatív *Hlasu* je v centre pozornosti V. Clementisa, ktorý zdôrazňuje, že články v novom *Hlase* sú hodnotami sami osebe, uplatnili by sa aj v iných časopisoch a kvôli nim *Hlas* netreba obnovovať. „Má pravdu pán dr. Dérer v tom, že hlasizmus nikdy netvoril samostatnú politickú stranu. Práve tak, ako ju netvorilo malomeštiactvo, ktoré — súc samo medzitriednym spoločenským útvarom — vytvorilo si taktiež medzitriednu nárazníkovú teóriu, dokonale prepracovanú v českom realizme. A keby bol pán dr. Dérer siahol po tom, bol by si musel jasne uvedomiť, že na túto funkciu je hlasizmus prislabý, že Slovensko od prevratu sa tak ohromne priblížilo dokonale diferencovanej spoločnosti obdobia kapitalistického, že nohavičky hlasizmu sú na túto funkciu krátke. Prečo potom nesiahnuť priamo po českom realizme. Veď je už obnosený a odložený a — bol šitý na väčšiu mieru. Realizmus bol predsa hnutím inteligencie s filozofickým a politicky dokonale prepracovaným programom“ [9, s. 3].

LITERATÚRA

1. NOVOMESKÝ, L.: T. G. Masaryk. Bratislava 1950.
2. CLEMENTIS, V.: Kapitoly o nás. Mladé Slovensko, január 1923, roč. V, č. 3.
3. CLEMENTIS, V.: Duch českého malomeštiactva na Slovensku. DAV, 1. marca 1929, roč. III, č. 4—5.
4. Prehľad dejín slovenskej filozofie. Bratislava 1965.
5. MASARYK, T. G.: Otázka sociální. Základy marxizmu filozofické a sociologické. Praha 1898.
6. ŠTEFÁNEK, A.: Novoveká filosofie a Slováci. In *Hlas* 1903, roč. V.
7. ŠTEFÁNEK, A.: Masaryk a Slovensko. Bratislava 1920.
8. MASARYK, T. G.: Naše nynější krise. Pád strany staročeské a počátky smerů nových. Praha 1895.
9. CLEMENTIS, V.: Donkichotiáda. Poznámky k obnovenému „Hlasu“. Pravda, 8. apríla 1928, roč. IX, č. 83—84.

ОТРАЖЕНИЕ МАСАРИКИЗМА В ГЛАСИЗМЕ И В НАЧАЛЕ ФИЛОСОФСКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А. ШТЕФАНКА

Ружена Липовска

Автор сосредоточила свое внимание на изучение влияния Масариковской философии в Словакии в конце 19-го и в начале 20-го века. Автор, анализируя философскую деятельность одного из главных представителей гласизма, который более всех остальных занимался философско-социологическими вопросами — Антона Штефанка, в статье рассмотрела ценные с философской точки зрения мероприятия в гласистском движении, в результате чего возникли предпосылки для более глубокого и глобального анализа отражения, идейного влияния Т. Г. Масарика и чешских реалистов у нас. С точки зрения историческо-философского исследования и изучения первоисточников в настоящее время ценно сопоставление

идейного восприятия толстовских и масариковских идей в гласизме и в начале философско-социологического творчества Антона Штефанка.

Выбор темы и разработка этой проблематики из области истории философской мысли в Словакии были в значительной мере вызваны приближающейся датой — 50-летием со дня смерти Т. Г. Масарика.

DER WIDERHALL DES MASARYKISMUS IN DER ZEITSCHRIFT HLAS UND DIE PHILOSOPHISCH-SOZIOLOGISCHEN ANFÄNGE A. ŠTEFÁNEKS

Ružena Lipovská

Die Vf. konzentrierte sich auf die Untersuchung des Einflusses von Masaryks Philosophie in der Slowakei zur Zeit der Jahrhundertwende. Mittels Analyse der philosophischen Aktivität Anton Štefáneks, eines der Hauptrepräsentanten der Hlas-Bewegung, der sich am meisten philosophisch-soziologischen Fragen zuwandte, sichtete sie in der Studie die philosophisch wertvollen Initiativen in der Bewegung um die Zeitschrift Hlas, wodurch sie sich eine Ausgangsbasis für eine globalere Analyse des Widerhalls, des Ideeneinflusses von T. G. Masaryk sowie den tschechischen Realisten bei uns schuf. Unter dem Gesichtspunkt der bisherigen philosophiegeschichtlichen Forschung sowie des Studiums von Quellenmaterial ist die Konfrontierung der Aufnahme Tolstoischer und Masarykscher Gedanken in der Hlas-Bewegung, resp. in den philosophisch-soziologischen Anfängen Anton Štefáneks wertvoll.

Ein bedeutender Inspirationspunkt der Wahl und Abhandlung dieser Thematik aus dem Bereich der Geschichte des philosophischen Denkens in der Slowakei war der sich nähernde 30. Jahrestag des Todes von T. G. Masaryk.